

TIL VA MADANIYATNING LINGVOMADANIY ALOQALARI

Sadullaeva Alfiya Nizamaddinovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Hozirgi vaqtda madaniyat va tilning, xalqni tashkil etuvchi urf-odat va kishilar o'rtasida axborot almashish quroli tilshunoslik fanida markaziy masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham "til va madaniyat", "til shaxsi" kabi tushunchalar alohida ahamiyat kasb etadi.

Ko'p yillar davomida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muammosi ko'plab taniqli olimlar o'rtasida munozaralarga sabab bo'ldi: ba'zilar til madaniyat bilan yaxlitlikning bir qismi sifatida bog'liq desa, boshqalari til faqat madaniyatni ifodalash shakli deb hisoblashadi. Xususan, Amerika va Rossiya etnotilshunoslik maktablarining asoschilari E.Sapir va N.Tolstoylarning qarashlariga murojaat qilish mumkin.

E.Sapirning fikricha til madaniyatdan tashqarida, ya'ni "bizning turmush tarzimizni tavsiflovchi ijtimoiy meros bo'lib qolgan amaliy ko'nikma va g'oyalar majmuasi" sifatida mavjud emas deb keltirib o'tgan [Sapir 1993: 185]. Ya'ni, inson faoliyati turlaridan biri sifatida til madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, inson hayotining turli sohalarida: ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy sohalarda inson faoliyati natijalarining yig'indisi sifatida belgilanadi. Holbuki, til tafakkur mavjudligining shakli va eng muhimi, muloqot vositasi sifatida madaniyat bilan bir qatorda turadi. Agar tilni uning tuzilishi, faoliyati va uni o'zlashtirish yo'llari (mahalliy va xorijiy) nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, sotsial-madaniy qatlam yoki madaniyatning tarkibiy qismi tilning bir qismi yoki foni bo'lib chiqadi.

N.I.Tolstoyning fikricha, "Tilni madaniyatning tarkibiy qismi yoki madaniyat quroli sifatida qabul qilish mumkin (bu bir xil narsa emas), ayniqsa, adabiy til yoki folklor tili haqida gap ketganda. Biroq, til bir vaqtning o'zida butun madaniyatga nisbatan avtonomdir va uni madaniyatdan alohida ko'rib chiqish mumkin (bu doimiy ravishda) yoki ekvivalent sifatida madaniyat bilan solishtirganda va teng hodisalar orqali amalga oshiriladi" [Tolstoy 1995: 16].

Ter-Minasovning mulohazalari asosida, til – bu ma'lum bir nutq guruhining madaniyati, an'analari, ijtimoiy o'zini o'zi anglashini saqlash va yetkazish orqali millatni shakllantiradigan, etnik guruhga inson oqimini shakllantiradigan kuchli ijtimoiy vosita hisoblanishini ta'kidlab o'tgan [Тер-Минасова 2000].

Ma'lumki, til madaniyatning milliy o'ziga xos tarkibiy qismlari orasida birinchi o'rinni egallaydi. Avvalo, til madaniyat ham muloqot vositasi, ham odamlarni ajratish vositasi bo'lishi mumkinligiga hissa qo'shadi. Demak, ma'lum bir tilda so'zlashuvchilari ma'lum bir jamiyatga tegishli ekanligining belgisi hisoblanadi.

Atab aytganda, til tafakkurning tabiatini, dunyoni bilish usulini belgilab ko'rsatadi, insonning ongi va xatti-harakatiga ta'sir qiladi. Tilga madaniyat hodisasi sifatida munosabat, uni ushbu pozitsiyalardan tavsiflash milliy mentalitet belgilariga e'tibor qaratish va ularning lug'at, frazeologiya, nutq odobi, axloqiy tushunchalar, ma'lum bir narsa tashuvchisining nutqiy faoliyati tabiatida aks etishini taqozo etadi.

V.A.Maslovaning ta'rifiga ko'ra, lingvomadaniyatshunoslik bu – "Tilshunoslik va madaniyatshunoslik chorrahasida vujudga kelgan tilshunoslikning bir bo'limidir" deb ko'rsatib o'tgan [Maslova 2001: 9]. Undan tashqari, "Madaniyatshunoslik va tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiya ilmiy tadqiqotlar natijalarini o'zida mujassam etgan bilimlarning integral sohasi" [Maslova 2001: 32].

Ushbu fukrni V.N.Teliya ham etnolingvistikaning bir qismi sifati deb hisoblab, uni "til va madaniyatning sinxron o'zaro ta'siridagi muvofiqligini o'rganish va tavsiflashga bag'ishlangan fan" dep o'zining ilimiy ishlarida ko'rsatib o'tgan [Teliya 1996: 217–218].

V.V.Krasnixning ta'kidlashicha, lingvomadaniyatshunoslik "Til va nutqda madaniyatning namoyon bo'lishi, aks etishi va fiksatsiyasini o'rganuvchi fan bo'lib, dunyoning milliy manzarasini, lingvistik ongini, mental-lingualni murakkab o'rganish bilan bevosita bog'liqdir" deb ko'rsatib o'tgan [Krasnyx 2002: 12].

Zamonaviy tilshunoslikda lingvomadaniyatshunoslikning nazariy va uslubiy tushunchalari V.V.Vorobyovning "Lingvokulturologiya" monografiyasida eng keng yoritilgan bo'lib, muallif lingvomadaniyatshunoslikni bir necha jihatlarida tavsiflaydi [Vorobyev 2008: 32]:

1) bu sintezlovchi tipdagi ilmiy fan, madaniyat va filologiyani (tilshunoslikni) o'rganuvchi fanlar o'rtasidagi chegara;

2) lingvomadaniyatshunoslikning asosiy obyekti – madaniyat va tilning faoliyat ko'rsatish jarayonidagi munosabati va o'zaro ta'siri va bu o'zaro ta'sirning yagona tizimli yaxlitlikda talqinini o'rganish;

3) lingvomadaniyatshunoslikning predmeti – jamiyat borligining til aloqasi tizimida takror ishlab chiqariladigan va uning madaniy qadriyatlariga asoslangan milliy shakllari, "dunyoning lisoniy manzarasi"ni tashkil etuvchi barcha narsalar;

4) lingvomadaniyatshunoslik yangicha tafakkur tomonidan ilgari surilgan madaniy qadriyatlarning yangi tizimiga, jamiyatning zamonaviy hayotiga, fakt va hodisalarni to'liq, xolisona talqin qilishga asosiy e'tiborni qaratadi;

5) xalq madaniyatini obyektiv, to'liq va yaxlit talqin qilish lingvomadaniyatshunoslikdan xalq madaniyatining uning tilida, ularning dialektik o'zaro ta'siri va rivojlanishida tizimli tasvirini talab qiladi.

Ko'rib turganimizdek, V.V.Vorobyovning ta'kidlashicha, tilshunoslik va madaniyatshunoslik chorrahasida vujudga kelgan lingvomadaniyatshunoslik ma'lum bir milliy-madaniy hamjamiyat til shaxsining ma'naviy qadriyatlari va tajribasini ma'lum bir shaklda shakllangan majmuini o'rganadigan yangi filologik fan bo'lib, birinchi navbatda, jonli kommunikativ jarayonlarni va ularda o'rganilayotgan lingvistik iboralarning xalqning sinxron harakat qiluvchi mentaliteti bilan bog'lanishini o'rganadi va ta'limning tarbiyaviy va intellektual vazifalarini bajarilishini ta'minlashini ta'kidlab o'tgan [Vorobyev 1999: 77].

Adabiyotlar:

1. Vorobyev V.V. "Лингвокультурология в кругу других гуманитарных наук. "Русский язык за рубежом 3" (1999): – С. 77.
2. Vorobyev V.V. Лингвокультурология. – 2008: – С. 32.

3. Krasnyx V.V. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций – М.: Гнозис, 2002. – С. 12.
4. Maslova V.A. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2001. – С. 32.
5. Teliya V.N. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996: – С. 217–218.
6. Ter-Minasova S.G. Язык и межкультурная коммуникация: Учеб. пособие. М.: Слово/slovo, 2000: – С. 624.
7. Tolstoy N.I. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Издательство "Индрик", 1995: – С. 16.
8. Sepir E. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Универс, 1993: – С. 185.